

NOČNÍ KAŽDODENNOST V ČESKOSLOVENSKU 1945–1960

Lucie Dušková

1 Úvod

Střídání dne a noci je jedním ze základních přírodních procesů, které určují rytmus lidského života. V rytmu tohoto střídání je den obvykle vnímán jako ta doba, kdy se vše odehrává, zatímco noc je často redukována na čas nehybnosti a nečinnosti. Jenže noc naopak skýtá čas a prostor celé řadě tvůčích a důležitých aktivit, mezi jinými například (zakázané) lásce, meditaci, zábavě a rozptýlení, zločinu nebo duševní či manuální tvorbě, včetně spánku, který sám o sobě je často považován za důležitou tvůrčí aktivitu.¹ Především ale noční tma proměňuje lidské vnímání prostoru a času, má moc kohokoliv a cokoliv skrýt. Může skrývat životní hrozbu, proto je už od dob, kdy byl člověk absolutně podmaněn přírodě, zdrojem antropologického strachu. Na druhé straně noc znamená pro řadu lidí osvobození. Skýtá totiž prostor a čas, úkryt a příležitost, jak se vyvléknout z denní rutiny, ruší zákazy a tabu, a tím je příležitostí i nekonformnímu či rovnou, za bílého dne, neakceptovatelnému jednání.²

Řečeno parafrází slov amerického historika Chrise Ottera, dějiny noční každodennosti jsou neoddelitelně spojeny s dvěma tématy politických dějin, totiž s tématem disciplíny a tématem kapitálu a souvisí s otázkami ekonomické, sociální i politické modernity.³ Také francouzský historik a filozof Michel de Certeau každodennost konceptualizoval jakožto věc disciplíny a kapitálu. Ve své knize *Vynalézání každodennosti* se zabýval otázkou vztahu institucionálně určených norem a spontaneitou praxe v každodenním životě individuálních i kolektivních aktérů. Ukazoval, jak jsou tyto normy

¹ O dějinách spánku srov. například REISS, Benjamin: *Wild Nights: How Taming Sleep Created our Restless World*. New York 2017; GARNIER, Guillaume: *L'oubli des peines: Une histoire du sommeil*. Rennes 2013.

² Více o různých aspektech noci srov. CABANTOUS, Alain: *Histoire de la nuit XVII–XVIII siècle*. Paris 2009; DELATTRE, Simone: *Les Douze heures noires: La nuit à Paris au XIXe siècle*. Paris 2000; OTTER, Chris: *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain 1800–1910*. Chicago 2008; LEROUX, Virginie: *Nuits antiques*. Paris 2013; RANCIERE, Jacques: *La nuit des prolétaires: archives du rêve ouvrier*. Paris 1981; a další.

³ Srov. OTTER, Chris: *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain 1800–1910*. Chicago 2008, s. 2.

neustále narušovány spontaneitou jednání a vykládáním si pravidel po svém, až se nakonec může stát, že v určitém směru výkladu popřou samy sebe.⁴ De Certeauovy formulace vznikaly paralelně ve stejném období jako jim velmi podobný koncept *Eigen-sinn*, který rovněž v osmdesátých letech 20. století formuloval německý historik Alf Ludtke.⁵ I koncept *Eigen-sinn* operoval s otázkou pravidel a jejich interpretace a uplatňování v každodenním životě. Ludtke svůj koncept použil při analýze každodennosti v nacistické diktatuře, čímž vzbudil nemalou pozornost. Později tento koncept uplatnil například i Thomas Lindenberger pro studium každodennosti v socialistické diktatuře v NDR.⁶ Částečně tak učinil i Alexei Yurchak ve své analýze života „poslední sovětské generace“⁷ nebo Stephen Kotkin ve své knize o budování Magnitogorsku v období stalinismu.⁸

Právě období nastolování a stabilizace moderních diktatur představuje pro dějiny každodennosti výzvu. Cílem těchto nových politických systémů bylo na radikálně odlišných pravidlech a hodnotách ustanovit novou a dokonalou společnost, přičemž právě z této své snahy čerpaly svou sílu a svou legitimitu. Skýtá se tak otázka, jakým způsobem k takovému ustavování nové společnosti docházelo, jak se tyto snahy promítaly do života společnosti a do jaké míry byly úspěšné. Vzhledem k tomu, že tímto ustavováním vyvolané procesy a proměny v politické, hospodářské a sociální sféře se do noční každodennosti hluboce promítly, mohou tyto dějiny na řadu otázek nabídnout své odpovědi. Po skončení druhé světové války zavládlo v Československu, stejně jako ve zbytku Evropy, obrovské nadšení. Budoucnost byla spojována s očekáváním proměny a příchodu lepší, sociálně spravedlivější společnosti, v níž by nemohlo dojít k událostem, které vedly k válce. V Československu vítězství komunistické strany ve volbách roku 1946 ukázalo, že řada lidí si zde tyto naděje spojovala právě s programem komunistů.⁹ Po nastolení svého

⁴ Srov. CERTEAU de, Michel: *L'Invention du quotidien 1 : Arts de faire*. Paris 1990.

⁵ Srov. LUDTKE, Alf: *Ouvriers, Eigensinn et politique dans l'Allemagne du XXeme siecle*. Actes de recherche en sciences sociales, 113, 1996, s. 91–101; Týž, *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg 1993.

⁶ Srov. LINDENBERGER, Thomas: *Eigen-Sinn, Domination and No Resistance*. In: Docupedia-Zeitgeschichte <https://docupedia.de/zg/Eigensinn>. [cit. 8. 5. 2017]; Týž: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*. Köln 1999.

⁷ YURCHAK, Alexei: *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton 2005.

⁸ KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley 1995.

⁹ O poválečných diskuzích srov. například JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 13–101, pro Československo srov. KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha 2004.

mocenského monopolu v únoru 1948 začali komunisté ve jménu této proměny uplatňovat stalinistickou a sovětizační politiku. Ve jménu ustavování lepší společnosti se nesla i následná destalinizace a nakonec i vyhlášení „socialistické ústavy“ v červenci 1960, podle níž Československo završilo svou proměnu a zároveň i první etapu své lepší, spravedlivější a diametrálně jiné budoucnosti.¹⁰

Vzhledem k tomu, že noc je momentem, který řada lidí vnímá jako příležitost vyvléknout se z denní rutiny a jako možnost leckterá pravidla obejít, představovala proměna noční každodennosti pro komunistickou moc výzvu. V nově ustavované komunistické společnosti neměl člověk mít žádný důvod, proč by měl pravidla obcházet a proč by měl pro své aktivity vyhledávat úkryt v noci. V nové společnosti měl najít svůj prostor, v jehož rámci by se v souladu se základními hodnotami realizoval, a tudíž nemusel nic skrývat ani obcházet žádné zákony a pravidla. K noci měl přistupovat v souladu s komunistickým étosem. Jaký tento étos byl, jak se v noční každodennosti promítal a jaká byla odezva společnosti na úsilí komunistické strany noc diametrálně proměnit je zde ilustrováno na několika vybraných tématech. K zodpovězení otázek lze využít analýzy lokálního tisku, především pražského a bratislavského večerníku, exteriérových záběrů celovečerních hraných filmů a filmových týdeníků, policejních a soudních pramenů, ego dokumentů, administrativních materiálů institucionální provenience a několik dalších doplňkových pramenů.

První část textu se zaměřuje na problémy spojené s poválečnou obnovou státu, v nichž se noční každodennost artikulovala především kolem konsenzuálního tématu práce, v druhé části jsou řešeny otázky spojené s konstrukcí legitimacy nového sociálního řádu, v níž se utkávala snaha noční každodennost hegemoniálně usměrňovat s limity tohoto usměrňování, a třetí část se zaměřuje na limity osvojení proměny pohledu na noc a na otázky paralelní praxe, artikulované především kolem fenoménu drobné noční kriminality.

2 Poválečná noc: noc obnovy a budování nové společnosti

Po osvobození Československa v květnu 1945 následoval téměř nepřetržitý sled lidových zábav, tanečních večerů, lampionových průvodů a dalších oslav v ulicích československých měst i po celém venkově.¹¹ Byly doprová-

¹⁰ Srov. 100/1960 Sb. Ústavní zákon ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky. In: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [cit. 25. 5. 2017].

¹¹ Srov. například *Praha tančila*. Svobodné noviny, č. 6, 29. 5. 1945, s. 3.

zeny bohatým osvětlením, čímž mimo jiné nabývaly výrazné symbolické dimenze kontrastu s válečnou povinností zatemnění.

Po odeznění počátečního nadšení ale ve společnosti začaly sílit hlasy vyzývající k omezení slavnosti a k zesílení pracovního úsilí.¹² Probíhající odsun příslušníků německé menšiny znamenal pro Československo zásadní úbytek kvalifikovaných pracovních sil a důležitých odborníků. Kromě toho se nepříznivě projevoval pokles pracovní morálky v důsledku války. Státu se nedostávaly základní strategické suroviny jako uhlí, železo, pšenice nebo brambory, jejichž produkce z velké části závisela na pracovním nasazení, a na jejichž dostatku na druhé straně záviselo přežití československých občanů i další kroky v poválečné obnově. Práce tudíž byla základním tématem, které bylo všudypřítomné ve veřejném prostoru napříč celým politickým spektrem a napříč všemi druhy masové kultury.

Praktická potřeba hospodářské obnovy se v étosu práce snoubila se symbolickou dimenzí proměny Československa v sociálně, politicky i hospodářsky spravedlivější stát. Svou symbolickou silou působila vzpomínka na hospodářskou krizi třicátých let, kdy se přes milion československých občanů ocitlo bez práce, a na ulicích měst postávaly zoufalé hloučky hledající jakoukoliv formu zaměstnání. Plná zaměstnanost tak představovala jeden ze základních cílů poválečného lidovědemokratického režimu, jeden z hlavních principů odlišení od meziválečného liberálně kapitalistického systému a jeden z hlavních důkazů, že tento systém je lepší. Lidovědemokratický řád měl zaručit, aby každý skrze svou práci mohl najít své uplatnění a své místo ve společnosti, aniž by se musel obávat, že o svou práci přijde. Důraz byl kladen především na práci manuální. Manuálních pracovníků se zoufale nedostávalo, zároveň ale právě na nich závisela rychlost a úspěšnost první fáze poválečné obnovy.¹³

Tato optika a tyto problémy byly zachyceny a shrnuty také v dobově úspěšném filmu *Ves v pohraničí*, který natočil Jiří Krejčík a který měl premiéru 20. února 1948.¹⁴ Film je příběhem jedné vesnice, kterou po odsunu

¹² Srov. například *Vítkovické železářny opět v činnosti*. Tamtéž, č. 9, 9. 6. 1945, s. 1; *Slavnostní slib národních správců a zatímních vedoucích průmyslových podniků*. Tamtéž, č. 14, 7. 6. 1945, s. 1; *Dnes už nestačí jenom bourat. Významný projev předsedy ÚRO A. Zápotockého*. Tamtéž, č. 45, 15. 7. 1945, s. 1; LOUBAL František, *Více práce*. Tamtéž, č. 93, 11. 9. 1945, s. 1 a další.

¹³ O problémech s pracovní morálkou a poválečným nedostatkem pracovníků, včetně některých opatření srov. RÁKOSNÍK, Jakub: *Podmínky budování sociálního státu v Československu*. In: Týž: *Sovětzace sociálního státu. Lidovědemokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010.

¹⁴ Srov. KREJČÍK, Jiří: *Ves v pohraničí*. Praha 1948. Podle údajů Československé filmové databáze jej zhlédlo asi 2,5 milionů diváků, což jej řadí na 21.–30. místo v žebříčku nejoblíbenějších filmů období 1945–1948. Žebříček sledovanosti filmů sestavil Pavel Skopal. Srov. SKOPAL,

Němců dosidlují Češi a Slováci a snaží se tu vybudovat nové společenství. Problémy, které řeší, jsou spojeny právě s prací na obnově válečných škod a zajištění dostatku surovin pro vesnici a pro stát. Noc je ve filmu především časem odpočinku po práci a před ní, případně celovesnického rokování. Ačkoliv se toto rokování odehrává v místní hospodě, divák zde nespátří ani kapku alkoholu. Zato záporné postavy po večerech popíjí a také pašují z ne-dalekého Německa zbraně. Ve *Vsi v pohraničí* noc tudíž představuje i hrozbu, proti níž je nutné se semknout a již je nutné práci překonat. Práce je formou vlasteneckého úkolu, ba přímo delokalizovaného boje, přeneseně suplujícího pokračování všeobecné mobilizace ze září 1938 a jakéhosi konečného národního vítězství.¹⁵

I jeden z prvních filmů Jána Kadára, dokument *Na troskách vyrastá život* z roku 1945 se nesl v tomto symbolickém a mobilizačním duchu. Dokument mapoval poválečnou obnovu Slovenska, především železničních tratí a průmyslové infrastruktury, a apeloval na dobrovolné zapojení se do brigád jakožto na odčinění událostí roku 1938.¹⁶ V obdobném apelu se nesly i další dokumentární a hrané filmy, filmové týdeníky, romány i články v tisku.

V říjnu 1946 konsenzuálně přijatý zákon o dvouletém hospodářském plánu vyhlášoval „národní mobilizaci pracovních sil“. Cílem tohoto plánu byla obnova československého hospodářství a do roku 1949 předechnání jeho úrovně z roku 1937. Jako jeden z jeho zásadních úkolů tedy bylo stanoveno i zvyšování pracovní produktivity.¹⁷ Princip předpokladů plnění dvouletého plánu tak zdůraznil pohled na noc jako na čas odpočinku před prací a po ní a zároveň zavedl do praxe myšlenku výjimečných nočních směn. Ty měly být ustavovány v případě, kdy by bylo plnění dvouletky ohroženo, čímž zakládaly princip zavádění nočních směn ve jménu veřejného zájmu a zvyšování blahobytu. Tento étos se promítl například i v rozhodnutí dělníků jednoho z největších československých podniků, ČKD, odhlasovat v roce 1948 zavedení výjimečných nočních směn, aby do ledna 1949 byly cíle dvouletky splněny.¹⁸

Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku. Filmy, kina a diváci českých zemí, Polska a NDR 1945–1970*. Brno 2014, s. 188–192.

¹⁵ Srov. například NOSEK, Václav: *Všechny síly do služeb národa*. Svobodné noviny, č. 4, 25. 5. 1945, s. 2.

¹⁶ Srov. KADÁR Ján: *Na troskách vyrastá život*. Bratislava 1945.

¹⁷ Srov. *Zákon ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu*, <https://www.zakonyprolid.cz/cs/1946-192> [cit. 12. 6. 2017].

¹⁸ Srov. KRAKOVSKÝ, Roman: *Réinventer le monde: l'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris 2014, s. 39.

Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou a nástupu stalinismu v Československu byly výše zmíněné aspekty ještě zvýrazněny a dovedeny do svých krajních rovin. Pojetí noci jakožto času k odpočinku za účelem načerpání sil pro práci vyústilo začátkem padesátých let v zřizování v rámci velkých průmyslových podniků tak zvaných nočních sanatorií. Ta měla pracujícím zajistit dokonalý klid, kvalitní spánek a obecně dokonalou regeneraci sil v době pracovního odpočinku. „Především zde bylo umožněno pracovníkům lépe než v rodinném prostředí dodržovat lékařem doporučený režim života včetně masáží, různých koupelí, dietní stravy apod. A zároveň zde probíhaly pokusy o léčení spánkem.“¹⁹ V této logice měla noční sanatoria být zárukou efektivního využití času v zájmu práce. Noc měla být časem odpočinku po práci a před ní tak, aby byla zaručena maximální pracovní produktivita daného jedince. Snaha o zvyšování produktivity vedla také k tomu, že se komunistická strana od roku 1949 snažila přejímat iniciativu v pořádání lidových zábav, a především nedělních tanečních večerů.²⁰ Pozice pořadatele vždy umožňuje dohlížet na to, kolik alkoholu je na zábavě v prodeji a v jakém množství, a kdy zábava končí. Umožňovala tedy omezovat množství konzumovaného alkoholu i včasný konec tak, aby lidé šli včas spát a v pondělí včas a plní sil nastoupili do práce.

Druhým trendem bylo čím dál častější zavádění nočních směn. Vynucovaly si to hospodářské problémy, které se začaly projevovat v důsledku strukturální nevyváženosti československé ekonomiky. Ve snaze mobilizovat pracující k nočním směnám byla zdůrazňována právě jejich symbolická dimenze vlasteneckého úkolu budování nové lepší společnosti a delokalizovaného boje proti nepříteli za odčinění Mnichovské dohody. To bylo doprovázeno apelem na herosismus a kolektivní solidaritu. Masová kultura do každodenního slovníku zakotvovala slova jako „úderník“, pocházející z ruštiny, nebo „protiplán“, pocházející z žargonu dvouletky. V letech 1949–1953, tedy v období, kdy byla do praxe uváděna první pětiletka, československá kinematografie vyprodukovala celou řadu filmů, které noc ukazovaly především jako čas a prostor práce, na úkor spánku. Šlo například o film *Pětistovka* z roku 1949 o výrobě nového modelu motocyklu Jawa 500 OHC, *Karhanova parta* z roku 1951 o plnění pětiletky v soustružnických dílnách, *Slovo dělá ženu* z roku 1952 o vynálezu umývače nádobí nebo *Můj přítel Fabián* z roku 1953 o proměně negramotného romského dělníka v prvotříd-

¹⁹ Srov. Knapík, Jiří – Franc, Martin: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha 2011, s. 598–599.

²⁰ Tamtéž, s. 509.

niho svářeče na Ostravsku. Noční práce zde nabývala až transcendentální dimenze překonání sebe sama a přerodu v jiného člověka.

Filmy měly u diváků ohlas,²¹ protože čerpaly z konkrétních blízkých témat, nešetřily komediálními prvky a hráli v nich oblíbení herci. Filmy o noční práci rezonovaly i s každodenní realitou výpadků v zásobování s poselstvím, že jen zvýšené pracovní tempo umožní tyto výpadky překonat. Zároveň rezonovaly s přetrvávajícím strachem z opětovné (německé) invaze, která se jen pár let po válce a v době vyostřování mezinárodního studenoválečného napětí zdála jako velmi pravděpodobná věc. Noční práce, a nejen ona, tudíž mohla být prostředkem, jak této další potenciální válce čelit – a mimo jiné, jak také podpořit práci armády, která v tomto období zintenzivnila svá cvičení a zdvojnásobila počty aktivních záloh.²² Právě v této rovině se noční práce doplňovala s již čistě stalinským imperativem bdělosti a ostražitosti, který formuloval Stalin na přelomu dvacátých a třicátých let.

Od té doby tento imperativ vyjadřoval pocit ohrožení od kapitalistického světa, a to jak zvnějšku ve formě vojenského útoku, tak zevnitř v podobě infiltrace špióny a sabotéry. Imperativ bdělosti znamenal úkol pro každého občana ve dne v noci zaujímat pozorný a vnímavý postoj vůči svému okolí, legitimizoval uzavření hranic, zbrojení, i politické procesy. Tento imperativ byl v Československu částečně motivován faktem, že právě v noci často skutečně docházelo k emigraci, ale také k návratu emigrantů, o něž právě v dobách ostré studené války jevíly americké tajné služby skutečný zájem.²³ Ovšem pokud člověk imperativy noční práce, bdělosti a ostražitosti přijal za své, otevíraly se mu netušené obzory. Dostalo se mu ocenění, pocitu soudržnosti a užitečnosti, pocitu, že někam patří i přesahujícího pocitu, že je právě tam a v momentě, kde a kdy se buduje lepší svět. Je jisté, že řada lidí sledovala i osobní prospěch. Hlášením se na noční směny či udáním sledovala osobní obohacení nebo mstu, nicméně i transcendence, kterou tyto prožitky mohly zprostředkovat, byla zásadní.²⁴

²¹ Srov. *Od žiaľu a biedy k novému životu*. Slovenka, nečíslováno, 7. 2. 1955, s. 13; SIMANDL, Jaroslav: *K fímu Pětistovka (dopis Jaroslava Simandla býv. Mistra prototypové dílny „JAWA“)*. Svět motorů, č. 59, 5. 7. 1949, s. 357.

²² V roce 1950 disponovala československá armáda počtem 166 000 vojáků aktivních záloh, do roku 1953 se jejich počet zvýšil na 250 000, zvýšily se i celkové výdaje na armádu. Srov. BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – ŠACH, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí (květen 1945–květen 1955)*. Ústí nad Labem 2006, s. 146–149.

²³ Srov. Archiv Hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Okresní soud trestní 1949–1960, spisy, neinventarizováno.

²⁴ O „pozitivních nabídkách“ stalinismu i nacismu srov. LUDTKE, Alf – FITZPATRICK, Sheila: *Dynamika každodennosti: Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu*

Souhrnně řečeno, na přelomu čtyřicátých a padesátých let byla noc v Československu vnímána jakožto čas spánku, práce nebo nutnosti bdělosti před nepřátelskými aktivitami za hranicemi i uvnitř státu. Po Stalinově smrti a nástupu Nikity Chruščova do čela Sovětského svazu ale začal tento puritánsko-podezřivý pohled na noc oslabovat. V Československu navzdory vypjatému pracovnímu úsilí donutily ekonomické dysfunkce v červnu 1953 vládu k provedení drastické měnové reformy, která řadu lidí doslova ožebračila. Následné protesty a krize legitimacy donutily vládu k přijetí dvou přechodných plánů pro roky 1954 a 1955, které přisuzovaly důležité investice spotřebnímu průmyslu.

Kromě toho sílila i kritika stávajících poměrů zdola. Například v květnu 1953 „se celá noční směna textilky Mileta v Hořicích vykašlala na práci a šla se pobavit na tancovačku při místní pouti – a příští den ráno začala stávkovat proti nočním směnám.“²⁵ A tento trend oslabování pojetí noční práce jako důležité hodnoty pokračoval i v dalších letech. Na podzim 1958 politické byro ÚV KSČ muselo na svém zasedání konstatovat dlouhodobé problémy se získáváním dělníků na noční směny.²⁶ Zároveň siuložilo úkol počet nočních směn postupně snižovat a obecně zkrátit pracovní dobu ze 42 hodin na 40 hodin týdně. V září 1960 nakonec schválilo zavedení příplatků za noční práci ve všech sektorech ekonomiky s účinností od října 1960.²⁷ Noční práce se tak z transcendentálního sociálně-vlasteneckého úkolu proměnila v rutinní praxi jak si připrvýdělat.

Tyto změny v přístupu k noci odpovídaly praktikám a požadavkům, které byly puritánsko-podezřivým étosem počátku padesátých let potlačeny, ale ne úplně přehlušeny, a v nichž tento étos narážel na své limity. Po konci překotného období budování a stalinismu a opadnutí poválečného nadšení totiž do popředí znovu vyvstal společenský požadavek se v noci hlavně bavit, uvolnit a rozptýlit.

a nacismu. Praha 2012, s. 357–403; nebo také KOTKIN, Stephen: *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. Berkeley 1999.

²⁵ Citováno dle HEUMOS, Peter: *Vyhrňme si rukávy než se kola zastaví!: Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha 2006, s. 83.

²⁶ Srov. Národní archiv (dále NA), fond Ústřední výbor KSČ 1945–1989, podfond Politické byro 1954–1962, svazek 262–263, archivní jednotka 347/6, Zásady pro zvýhodnění práce v nočních směnách.

²⁷ Noční práce byla do roku 1954 zvýhodněna v dopravě. Srov. NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945–1989, podfond Politické byro 1954–1962, svazek 278, archivní jednotka 360/6, Zvýhodnění práce v nočních směnách.

3 Noc ve městě – noc v socialistickém městě

Navzdory poválečnému nadšení a budování musel v září 1946 ministr zdravotnictví Josef Plojhar konstatovat „rozšíření alkoholismu mezi naším obyvatelstvem, zvláště mezi mládeží“ a nařídil omezit dostupnost alkoholu ve veřejných místnostech jako hostincích, kavárnách, automatech a na tanečních zábavách.²⁸ Opilství a noční výtržnosti ve svém ohlédnutí za rokem 1946 kritizoval také prezident Beneš, konstatujíc, že Československo čelí řadě problémů, mezi nimiž jsou i „vážné projevy nekázně, projevy kořistnictví, zjevy povalečství a lenosti, zejména pak těžkého alkoholismu a zvláště hlubokých poruch morálních vztahů.“²⁹ Členové okresního národního výboru v Horšovském Týně v roce 1947 dokonce navrhovali zpřísnění trestů za opilství, omezení hostinských koncesí, zřízení protialkoholních léčeben a zkrácení zavírací hodiny z 24. hodin na 23. hodinu večerní.³⁰

Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou tato nedůvěra k noční zábavě přetrvávala a dosahovala dalších krajních poloh. Nicméně ani v době nejvypjatějšího budovatelského úsilí a snahy skoncovat s veškerým takzvaným „bezobsažným trávením času“ nevymizely zábavní a noční podniky, bary a hospody, vinárny nebo spontánní lidové zábavy. Snad až na výjimku, kterou tvořila divadla a kina, fungovaly tyto podniky na okraji společnosti, částečně tolerovány, částečně ignorovány. Kina a divadla byla naopak protěžována v rámci edukativní mise a snah o proměnu postojů, které si komunistická strana kladla. Jenže návštěvnost kin zase počátkem padesátých let rapidně klesala v důsledku špatné materiální kvality filmů a úzké palety výběru. Zato problém alkoholismu a s ním spojeného nočního výtržnictví vykazoval kontinuitu, s ním nedokázaly skoncovat ani nejrůznější týdny strízlivosti a další kampaně. S koncem stalinismu se noční zábava v barech, tančírnách a restauracích znovu postupně stávala uznávanou formou trávení noci, přesto se komunistická strana úsilí o její kontrolu nevzdala a dál ve snahách o přebírání iniciativy v jejím organizování pokračovala.

V raných padesátých letech byly všechny druhy zábavy zahrnuty pod resort tak zvané osvěty.³¹ Osvětoví pracovníci měli na starost pořádání silvestrovských, masopustních a jozefských zábav, dětských dnů, odvedenecských večerů, dožínkových slavností, májových besed, stavění a kácení máje,

²⁸ NA, fond Ministerstvo vnitra I-nová registratura, kart. 5168, inv. č. 3504.

²⁹ Srov. BENEŠ, Edvard: *Prezident republiky národu*. Československo, č. 296, 25. 12. 1946, s. 1.

³⁰ NA, fond Ministerstvo vnitra I-nová registratura, kart. 5168, inv. č. 3504.

³¹ Resort osvěty byl zahrnut do gesce ministerstva školství, od roku 1953 Ministerstva školství a osvěty.

letních a zimních karnevalů, a, jak už bylo zmíněno, nedělních tanečních zábav. Byl kladen důraz na jejich sepětí s nějakým programem s důrazem na edukativní dimenzi, nemělo jít o volnou zábavu bez rámce, linie a výsledku.³² Zábavní program byl často zajišťován nejrůznějšími armádními nebo estrádními soubory, doprovázely jej ohňostroje a další světelné efekty.

Zatímco v případě jednorázového organizování oslav a svátků se toto úsilí setkávalo s částečným úspěchem,³³ v každodenním nočním životě už takový ohlas nemělo. Tento neúspěch lapidárně vyjádřili například členové obvodního výboru v Praze 1 na své schůzi 11. června 1958 k osvětové činnosti. Konstatovali, že jen na samotném území Prahy 1, v „asi 25 rest(auracích) a jídelnách se pořádají hudební a kabaretní pořady, jejichž kvalita bývá často pochybná. Je třeba, aby byla zajištěna soustavná kontrola pořadů R[estaurace]A[J]ídelny] /ale i tanečních zábav/, aby pořadatelé byli povini [sic] sestavovat program za náležité politické a odborné spolupráce...“. Jinými slovy, v těchto podnicích se program vyvíjel organicky, bez zvláštního přihlížení k edukativním zásadám, které měla vyznávat ideální socialistická společnost. Kromě toho také členové obvodního výboru konstatovali, že tyto podniky, stejně jako hospody, bary a kina kolem Václavského náměstí a spoře osvětlené ulice jsou častým dějištěm kriminálních deliktů, stěžovali si na nedostatečný počet příslušníků Veřejné bezpečnosti a nedostatečné osvětlení těchto prostor.³⁴

Zatímco noční služby příslušníků Veřejné bezpečnosti nebyly výrazněji posilovány, otázka osvětlení naopak jakožto zásadní faktor umožňující přímou a subtilnější kontrolu a disciplinaci obyvatelstva představovala důležité téma. Poválečná hospodářská situace dovolovala obnovu osvětlení pouze v místech spojených s prací a na nejfrekventovanějších ulicích. Na ostatní nezbývaly prostředky. Začátkem padesátých let se Československo potýkalo s výpadky dodávek energií a na noc se často úplně vypínal elektrický proud, včetně pouličních lamp. Svítit zůstávaly jen ty plynové, které sice nepotřebovaly elektrinu, ale měly také podstatně nižší svítivost.³⁵ Města tedy bývala téměř úplně pohroužena do tmy. Se zlepšující se hospodářskou situací zača-

³² Srov. Knapík, J. – Franc, M.: c. d., s. 509 an.

³³ Jako příklad lze zmínit oslavy 1. máje, které byly doprovázeny ohňostroji a dalšími slavnostmi. Lze zmínit i slavnosti u příležitosti odhalení Stalinova pomníku či oslavy sovětské říjnové revoluce. O účinnosti slavností srov. KRAKOVSKÝ, Roman: *Un jour nos rues seront une fête!* In: *Týž: Reinventer le monde. Espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*, Paris 2014; srov. také zprávy z Večerníku Praha a Večerníku k jednotlivým výročím.

³⁴ Srov. AHMP, fond Komunistická strana Československa – obvodní výbor Praha 1, fascikl 180.

³⁵ Srov. GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – PFLEIGEL, Miroslav – ŠTANSKÝ, Peter: *Žilina vo svetle lámp: (ne)zabudnutá história energetiky*. Žilina 2015, s. 57; MONZER, Ladislav: *Osvětlení Prahy: proměny sedmi století*. Praha 2003, s. 102.

ly být od poloviny padesátých let zdokonalovány a modernizovány všechny druhy nočního osvětlení.

V roce 1955 bylo v Československu obnoveno slavnostní osvětlení významných historických budov a slavnostně inaugurována nová noční dominanta Prahy – Stalinův pomník.³⁶ Od poloviny padesátých let začal tisk přinášet fotografie nočních osvětlených měst Československa i celého socialistického bloku a prezentoval tato města jako ideální místa pro noční procházku. Tyto reprezentace tak de facto rehabilitovaly noční bloumání po městě – snaha o disciplinaci noční každodennosti se posunula do subtilnějších rovin. Místo přímého odsuzování takového trávení nočního času byl noční chodec světlý směřován k procházkám na místa spjatá s národní pamětí nebo k místům spjatým s historií socialismu, a tak si osvojoval i žádoucí reference. Deníky Večerní Praha a její bratislavská obdoba Večerník pravidelně přinášely fotografie bohatě osvětlených bulvárů či Kremelského paláce v Moskvě, světél odrážejících se od Visly ve Varšavě, nočně osvětlenou Stalinovu třídu ve východním Berlíně, efektivně nasvícené katedrály v Drážďanech, třpytící se most císařovny Alžběty v Budapešti, osvětlené výstaviště v Brně, romantická světla zákoutí Dunaje v Bratislavě nebo třpytící se odlesky památek na Vltavě v Praze. Osvětlené socialistické město bylo stavěno na odiv svou historicitou i modernitou a bylo vitrínou prestiže socialismu, jeho výdobytků a vyvrcholení historie, které měl socialismus představovat.

V polovině padesátých let bylo rovněž obnoveno neonové reklamní osvětlení, což rovněž znamenalo určitý mezník v poválečném vývoji. Obnova světelných reklam totiž byla po roce 1945 dosti problematickou záležitostí. Jedním z problémů byla technická a finanční náročnost údržby kvůli poruchovosti neonových světél. Druhý problém byl symbolicko-politický. Neonové reklamy evokovaly meziválečnou komerci, vyprázdněný konzumerismus a předválečný liberální kapitalismus, jež poválečný systém jednoznačně odmítal. Nicméně po nástupu Nikity Chruščova do čela Sovětského svazu a zlepšení hospodářské situace Československa se radikální odmítnutí kapitalismu proměnilo v soutěžení s ním. Neony tedy začaly být znovu obnovovány, aby v rámci propagace socialistického konzumerismu plnily svou reklamní funkci. Stejně jako v meziválečném období začínaly neony postupně zvát k návštěvě nočních podniků, barů, kin nebo kaváren a ukazovaly socialistická noční města jako města svou prestiží soutěžící s nejslavnějšími městy kapitalistického světa, jako perfektní místa k zábavě a rozptýlení.

Tisk přinášel fotografie neony osvětlených nočních podniků a hotelů, a od roku 1957 také fotografie ozářených obchodních domů, jako pražské

³⁶ Srov. MONZER, L.: *c. d.*, s. 151 an.

Bílé labuti, Letné nebo Darexu, od roku 1957 Tuzexu, nebo bratislavského Obchodního domu Dunaj. Obnova neonového osvětlení obchodních domů stavěla na odív prestiž, konzumní nabídky a blahobytný život v socialismu, jehož pomyslná centra symbolizovaly Praha a Bratislava. Ve stejném duchu se nesly i filmové týdeníky a celovečerní filmy. Například exteriéry filmu *Zářijové noci* nebo *Zlatý pavouk*, premiérované roku 1956, *Tam na konečně* z roku 1957, *Probuzení* z roku 1959 nebo *Smyk* z roku 1960 ukazovaly československá města v záři světél a neonů, na jejichž pozadí se jakožto v divácky atraktivních kulisách odehrával daný příběh.

Socialistické reklamy se samozřejmě od těch kapitalistických svým obsahem i rétorikou lišily, v principu ale tyto dva systémy podle identického mechanismu zdůrazňovaly svou prestiž skrze zviditelňování palety konzumní nabídky. V této rovině je zajímavý rovněž postřeh historika Alaina Cabantouse. Cabantous už u královské absolutistické moci 17. a 18. století pozoroval, jak se prostřednictvím světelných efektů nočního města, zvýraznění jeho krás a možností zábavy politická moc snažila každonoční praxi svých poddaných usměrňovat a kontrolovat.

Jednou složkou této praxe bylo již zmíněné směřování obyvatel na osvětlená místa. Další integrální složkou byl efekt fascinace právě skrze světelné efekty. Osvětlené noční město reprezentuje bohatství, sílu, solidnost a stabilitu dané politické moci, a skrze tento mechanismus se opětně potvrzuje její síla a její legitimita. Cabantous zdůraznil, že tyto mechanismy jsou vlastní každé moderní politické moci bez rozdílu ideologie.³⁷ Ve stejném duchu se vyjádřil i Chris Otter, když otázku zdokonalování nočního osvětlení v 19. století formuloval jako otázku disciplinace a politické i technické modernity.³⁸ V průběhu 18. a 19. století docházelo k zdokonalování technik nočního osvětlení. Začátkem 20. století se v průmyslových zemích čím dál častěji prosazovalo elektrické osvětlení a v meziválečném období se k tomuto světelnému efektu přidaly právě i neonové reklamy. Po válce pak tento trend zdokonalování osvětlení pokračoval, ovšem stejně jako v 18. století, patřilo i v poválečném období rozbíjení pouličního osvětlení mezi oblíbenou formu noční zábavy.³⁹

V paralele s rozvojem konzumerismu byla polovina padesátých let rovněž obdobím rozvoje turismu. V této souvislosti Večerní Praha a Večerník informovaly čtenáře o nedostatku hotelových lůžek v československých městech

³⁷ Srov. CABANTOUS A.: c. d., s. 262–289 an.

³⁸ Srov. OTTER C.: c. d., s. 1 an.

³⁹ Srov. CABANTOUS A.: c. d., s. 290–296; *Praha a záře velkoměsta*. Večerní Praha, č. 241, 10. 10. 1956, s. 1–2. Srov. také Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond Správa SNB hl. m. Prahy, inv. č. I-1 až I-6, Protokoly událostí.

a stavba nových hotelů byla jedním z témat, o kterých večerníky přinášely časté zprávy. V roce 1956, Večerník informoval, že k v Bratislavě existujícímu tisíci hotelových lůžek by jich město potřebovalo dalších tisíc.⁴⁰ V roce 1957 Večerní Praha pravidelně informovala o pokroku stavby hotelu Jalta na Václavském náměstí, který se měl moderností svého vybavení a úrovní obsluhy a dostupného luxusu vyrovnat nejmodernějším hotelům v Paříži nebo Londýně.⁴¹ Ovšem kromě turistů se v hotelech ubytovávali i lidé přijíždějící z různých koutů republiky, aby ve městě vyřídili své úřední věci či služební záležitosti.

Hotely tak byly zároveň i důležitými centry každodenního nočního života. Zatímco luxusní hotely byly místem setkávání lidí z kapitalistického a socialistického světa, místem výměny zboží, peněz a informací, ale také krádeží a prostituce,⁴² v levnějších hotelech se kradené věci rozprodávaly a navazovaly se další neformální obchodní kontakty. Řada hotelů disponovala hotelovými kavárnami a restauracemi, které byly místem volné noční zábavy do brzkých ranních hodin, a právě i místem obchodování s nejrůznějším zbožím, které se dalo sehnat hlavně většinou u výčepních nebo číšníků. Protínaly se zde osudy lidí z nejrůznějších sociálních vrstev, od funkcionářů KSČ po dělníky, kteří přijeli do města se pobavit na jednu noc. Kromě hotelů se obchodovalo a domlouvaly se další obchody a akce také v různých vinárnách, bufetech, automatech, nádražních kavárnách i přímo v nádražních halách. Tato místa byla centrem paralelního života, z něž se podstatná část odehrávala právě pod rouškou noci.

⁴⁰ Srov. *Tisíc hostů denne bez noclahu*. Večerník, č. 41, 15. 11. 1956, s. 2.

⁴¹ Srov. *Jalta se zařizuje: náš nový mezinárodní hotel zahájí na podzim*. Večerní Praha, č. 27, 1. 2. 1957, s. 3; *Lepší hotelové ubytování*. Večerní Praha, č. 124, 28. 5. 1957, s. 1; *Jalta v obležení*, Večerní Praha, č. 161, 10. 7. 1957, s. 1; *Potíže kolem Jalty*, Večerní Praha, č. 182, 3. 8. 1957, s. 1.

⁴² O fenoménu mísení a střetu kultur v luxusních hotelech v socialistické Budapešti srov. VARI, Alexander: *Nocturnal entertainments: five-star hotels and young counterculture*. In: GIUSTINO, Cathleen – PLUM, Catherine – VARI, Alexander (eds): *Socialist escapes: Breaking away from ideology and Everyday routine in Eastern Europe 1945–1989*. New York – Oxford 2013, s. 187–209.

4 Noc paralelní, noc kriminální

I otázka paralelních praktik, pohybujících se často za hranicemi zákona, znamenala zásadní poválečnou výzvu. Komunisté kriminální praktiky vnímali optikou textů Marxe, Engelse a dalších sociálních reformátorů 19. století. Podle jejich spisů byla kriminalita důsledkem a neododdělitelnou součástí kapitalistického systému. Nízké mzdy, které dělníci a dělnice dostávali, nestačily k obživě jich samotných, natož jejich rodin. Tito lidé se tudíž často uchýlovali k žebrotě, krádežím, překupnictví kradeného zboží, podvodům, loupežným přepadením nebo karbanu. Ženy se často uchýlovaly k prostituci, často s vědomím a souhlasem svých manželů.⁴³ Kromě toho byl podle sociálních reformátorů tehdejší právní systém ničím jiným než „vůlí vládnoucí třídy povýšenou na zákon“,“⁴⁴ tedy svévolným konstruktem a samoúčelným nástrojem k udržování a dalšímu posilování sociální nespravedlnosti.

Komunisté se tedy po válce cítili povoláni k tomu, aby nastolili takový sociální řád, v němž by se nikdo nemusel uchýlovat k násilí a kriminalitě. Tato změna sociálního řádu měla stát na třech pilířích. V první řadě mělo přerozdělení výrobních prostředků i výsledků práce zaručit blaho dostupné pro všechny, a tudíž sprovodit ze světa otázku nouze a bídy.⁴⁵ Dále se předpokládalo vytvoření jednoduchého a všem srozumitelného právního systému s jen minimálním počtem zákonů. Třetí pilíř spočíval v poskytnutí vzdělání dostupného pro všechny a to nejen v rámci vzdělávacího systému, ale také prostřednictvím veřejného charakteru soudního líčení a moralistní dimenzí obsaženou přímo v každém rozsudku. Podle této doktríny se pak měl samotný institut trestního práva stát zbytečným a postupně sám od sebe odumřít.⁴⁶

⁴³ Srov. MARX, Karel: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, s. 8–9. In: http://www.kmbe.cz/ekonomicko_filozoficke_rukopisy.pdf, [cit. 16. 5. 2016]; ENGELS, Fridrich: *Conditions of the working class in England*. In: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf> [cit. 2. 2. 2017]. O životních podmínkách dělnictva srov. také například ZOLA, Emile: *Zabiják*. Praha 2002; Týž: *Germinal*. Praha 1970; díla Charlese Dickense, Marie Pujmannové, Ivana Olbrachta, atd. O pohledu na dělnickou třídu optikou sociálních reformátorů 19. století také KALIFA, Dominique: *Les bas-fonds, histoire d'un imaginaire*. Paris 2013, s. 22–140.

⁴⁴ Srov. PŘIBÁŇ, Jiří: *Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie*. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch: *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009, s. 47.

⁴⁵ Jde o aplikaci myšlenek křesťanských utopistů, kteří tuto myšlenku přejali od Platona a z biblických textů, na společnost 19. století. Například Thomas More i Thomasso Campanella se vyslovovali pro kolektivní vlastnictví jakožto pro jeden z pilířů bez-zločinné společnosti. Srov. MORE, Thomas: *Utopie*. Praha 1978, s. 39–54; CAMPANELLA, Thomasso: *Sluneční stát*. Praha 1979, s. 42–43.

⁴⁶ Srov. PŘIBÁŇ J.: *c. d.*, s. 45–53.

Po skončení války se zdálo, že nastala skvělá příležitost k uskutečnění tohoto experimentu. Znárodnování, zvyšování dělnických mezd a zavádění výhod pro dělníky odkazovaly k myšlence o příchodu absolutně rovné a spravedlivé společnosti. Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou byl s platností od 1. února 1949 přijat „zákon o zlidovění soudnictví“, který zaváděl instituci tak zvaných „soudců z lidu“. Funkce „soudce z lidu“ nevyžadovala žádnou odbornou kvalifikaci, stavěla spíše na principu veřejné autority daného člověka. Soudcem z lidu se totiž jedinec stával na základě veřejného hlasování na veřejných schůzích okresních výborů. Tento princip mu v systému dodával stejnou váhu při rozhodování jako kvalifikovaným profesionálům. V červenci 1950 byl také přijat nový trestní zákoník a trestní řád. V duchu marxistické právní teorie tyto texty upřednostňovaly jednoduchost a nenáročnost na pochopení. Do jisté míry také znamenaly důležitou reformu v systému a sjednocení právních předpisů, po nichž se volalo už v meziválečném období. V platnosti totiž ještě stále byla řada zákonů ještě z dob habsburského říšského zákoníku z roku 1852, který už neodpovídal novým požadavkům doby a musel být často novelizován. V duchu poválečné odplaty a snahy komunistů vyloučit ze společnosti příslušníky středních a vyšších vrstev, byli v rámci nových zákonů obvinění posuzováni také podle jejich „třídního původu“ a vztahu k socialismu, případně podle jejich zásluh o zřízení socialismu.

Specifikem marxistického vnímání kriminality byl také postoj k jejím reprezentacím ve veřejném prostoru. Už v roce 1945 byl napříč politickým spektrem odsouzen meziválečný bulvární tisk. Bylo konstatováno, že ve snaze o co největší prodeje a zisky bulvární tisk bezohledně využíval touhy lidí po senzaci, přičemž lidské neštěstí přeměnil na komerční produkt, určený k prodeji co nejširšímu publiku s cílem vytěžit z něj maximum. Bulvární tisk byl také pokládán za jeden z viníků rozdrobenosti, vyprázdňování života a nakonec i nedostatečné akceschopnosti prvorepublikové společnosti tváří v tvář hrozbám své doby.⁴⁷ Poválečná pravidla pro vydávání tisku ze systému vyloučila veškeré soukromé iniciativy. Tisk měl od nynějška sloužit veřejnému zájmu a přispívat k obecné kultivaci společnosti.⁴⁸ Podobně tomu bylo i u filmového průmyslu, o jehož znárodnění už během války rozhodla exilová

⁴⁷ Ohledně této myšlenky, aplikované na masovou kulturu období Výmarské republiky, srov. také KRACAUER, Sigfried: *Dějiny německého filmu: Od Caligariho k Hitlerovi*. Praha 1958.

⁴⁸ Srov. BEDNAŘÍK, Petr: *Český tisk v letech 1945–1948*. In: KONČELÍK, Jakub – KÖPPOVÁ, Barbara – PRÁZOVÁ, Irena – VYKOUKAL, Jiří (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*. III, Média, Teritoriální studia. Praha 2004.

vláda v Londýně.⁴⁹ Dlužno ještě říci, že v kontextu poválečného posunu doleva ale docházelo k obdobným procesům například i ve Francii nebo Itálii – Československo rozhodně netvořilo žádnou výjimku.

O kriminalitě se tedy těsně po válce nepsalo ani nefilmovalo jako o příbězích k pobavení nebo jako o senzačních historkách, nýbrž jakožto o politickém problému a odlesku morální krize společnosti. Například dne 9. dubna 1947 se v sociálnědemokratickém Právu lidu konstatovalo, že „na každých 100 obyvatel je v Praze jedna prostitutka“, a že zatímco počet obyvatel Prahy se od roku 1919 ani nezdvajnasobil, počet evidovaných prostitutek se ztrojnásobil. Počet neevidovaných a náhodných prostitutek pak autor článku odhadoval až na desetinásobek počtu z roku 1919.⁵⁰ Právo lidu dávalo tento fenomén za vinu právě krizi pracovní morálky, kdy zejména mladé dívky místo aby pracovaly v „klasičtějších zaměstnáních“, sledovaly prostitutky, často spojenou s krádežemi, snadnější výdělek. Tisk i státní instituce také konstatovaly, že v československé společnosti se vzrůstá „alkoholismus, lenost a zahálka“, tedy úrodné podhoubí pro kriminalitu. Podle zprávy ředitelství národní bezpečnosti o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnosti v Praze za říjen 1947: „Vzrostl počet násilných činů, a to hlavně loupežných přepadení. Tyto činy páchají v první řadě osoby mladé a pachatelé využívají podzimní doby a v tmavých neosvětlených ulicích a místech přepadávají ženy, avšak také muže, a z nichž v první řadě ty, kteří se vracejí opilí domů.“⁵¹

S nástupem monopolu komunistické strany ale obrazy kriminality z veřejného prostoru zmizely téměř úplně. Tisk i film se soustředily především na téma špiónů a agentů, kulisou noci se zde nešetřilo, ale kriminální praxe typu krádeží, prostituce nebo podvodů jako by v Československu přestala existovat. Svůj vliv na to měla bezesporu i myšlenka, že zmizení kriminality z reprezentací podpoří i její zminení z praxe.

V policejních a soudních dokumentech sice bylo konstatováno, že v roce 1948 kriminalita vykazovala určitý pokles, ten byl ale dán spíše všeobecným uklidňováním a stabilizací poválečné situace. Kriminalita rozhodně nevykazovala mizející tendenci.⁵² Naopak, i v době nejtěžších stalinských represí se po celém Československu pohybovali nejrůznější pašeráci alkoholu, vražedci,

⁴⁹ O projektech zestátnění kinematografie více srov. například BILÍK, Petr: *Československá kinematografie 50. a 60. let (mimo „novou vlnu“)*. Olomouc 2013, s. 9–14.

⁵⁰ Srov. *Praha bojuje proti prostituci*. Právo lidu, nečíslováno, 9. 4. 1947, s. 1.

⁵¹ Srov. NA, fond Ministerstvo vnitra II– Naskův archiv Praha, kart. 29, č. jednací 2424/1947.

⁵² Srov. Zákon ze dne 25. října 1948 č. 247 Sb. o táborech nucené práce, NA, fond Ministerstvo vnitra II– Naskův archiv Praha, kart. 61, č. jednací 385/1949.

defraudanti, zloději aut, hodinek nebo oděvů, kapsáři nebo vykradači bytů, obchodů a trafik. Například v březnu 1950 řešil Okresní soud trestní v Praze případ krádeže oblečení v bytě Juliány Hertelyové, která tou dobou byla v nemocnici. Postupně vyšlo najevo, že oblečení jí ukradl její známý a kumpán jednoho z jejích milenců, který pár dní předtím utekl z tábora nucených prací ve Svatém Janu pod Skalou a s jejím vědomím v jejím bytě přespával.⁵³ V květnu 1951 byla již několikrát dříve odsouzená bývalá prostitutka Libuše Soukupová znovu odsouzena na pět měsíců odnětí svobody, tentokrát ne za prostituci, ale za to, že se vydávala za pracovníci StB a vydírala tak jednu svou známou.⁵⁴ V lednu 1952 byla odsouzena část sítě inspektorů, kontrolorů a národních správců, kteří od roku 1948 rozkrádali potraviny a nechávali padělat potravinové listky, aby tuto svou činnost kryli.⁵⁵

Ani případ Juliány Hertelyové nebo Libuše Soukupové, ani případ rozkrádání potravin a falšování potravinových lístků rozhodně nebyly ojedinělé, ani ničím výjimečné. Paradoxní ale je, že v období stalinismu zatímco odsouzení v rámci politických procesů dostávali mnohaleté tresty, nebo tresty smrti, lidé z kriminálního podsvětí byli často odsouzeni na pár týdnů či měsíců, přičemž po svém návratu z výkonu trestu většinou se svou činností pokračovali tam, kde předtím přestali.⁵⁶ Propast mezi idealistickými vizemi o tom, jak se měla společnost vyvíjet, a reálnou zkušeností s kontinuitou kriminality, vyústila v roce 1953 v exemplární proces proti skupině dospívajících dívek a mladíků tvořící jednu ze skupin pražské galerky. Členové Vyšehradských jezdců, jak byla skupina médií a veřejnými institucemi pojmenována, se potulovali ulicemi a parky noční Prahy, přepadávali kolemjdoucí a vykrádali obchody. Podrobnosti z jejich procesu v letech 1953–1955 pravidelně zveřejňoval rozhlas i tisk.⁵⁷

Veřejný charakter procesu s Vyšehradskými jezdci znamenal důležitý milník v dějinách kriminální praxe v Československu. Znamenal na jednu stranu otevřeně přiznání toho, že i v novém sociálním řádu se zatím kriminalitu nepodařilo zlikvidovat, a tudíž i neúspěchu experimentu, který byl uveden do praxe v roce 1945. Veřejný charakter procesu s Vyšehradskými jezdci také předznamenal opětovný začátek pronikání tématu kriminality do masové kultury. Když v dubnu 1955 začala znovu vycházet *Večerní Praha* a v říjnu 1956 její bratislavská obdoba *Večerník*, kriminální příběhy opět

⁵³ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

⁵⁴ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno, kart. 17.

⁵⁵ Srov. AHMP, fond Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno, kart. 21.

⁵⁶ Srov. také BONDY, Egon: *Prvních deset let*. Praha 2002, s. 61–64.

⁵⁷ Srov. JABOUD: *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky*. Praha 2011, s. 95–96.

tvorily nedílnou součást těchto tiskovin. Oba večerníky začaly postupně tyto příběhy přinášet nejdříve několikrát za měsíc, potom několikrát do týdne. Jejich čtenáři mohli získat celkem solidní přehled o světě falešných hráčů karet, mladých lidí potulujících se v pasážích a ulicích, falešných jasnovídců, „číšníků-podnikatelů“, podvodníků nebo prostitutek.

Aby se odlišily od těch komerčních, byly tyto příběhy koncipovány jako určitá *anti-exempla*, operující se specifickým socialistickým slovníkem. Jenže navzdory své rétorice byly tyto příběhy psány s očividným gustem a se snahou poskytnout čtenářům co nejvíce podrobností. Čtenáři bratislavského Večerníku si tak hned v jednom z jeho prvních čísel mohli přečíst příběh Lýdie Vitálošové, která, ačkoliv úspěšně absolvovala obchodní školu, se nakonec dala na dráhu prostitutky. V roce 1955 byla poprvé zatčena a odsouzena na čtyři měsíce a k pětiletému zákazu pobytu v Bratislavě. V květnu roku 1956 se ale v ulicích Bratislavy znovu prostituovala a „pod mostom v sene trávila noci. Cez deň chodila po hostincoch a bufetoch, vyhľadávala už za jedlo a alkohol. Iba málokedy za peniaze. (...) Inokedy ležala necudne odhalená na lavičke v parku.“⁵⁸ Při druhém zatčení jí byl vyměřen trest šesti měsíců vězení a ochranné protialkoholní léčby. Čtenáři Večerní Prahy si zase mohli přečíst příběh Františka Tyla, který vždy ve výplatních dnech vyražel do všech koutů republiky, s oblibou hlavně na Ostravsko a Mostecko, kde po hostincích hrával hazardní hry v karty, šachy nebo kulečnick a obehrával své oběti o jejich výplaty. Vydělal si v průměru 1000 Kčs měsíčně, což byla v té době relativně dostačující částka pro život. Tímto způsobem se prý živil už od roku 1928, přičemž v roce 1956, ve svých sedmačtyřiceti letech, měl ve svém rejstříku už třicet trestů.⁵⁹

Stejným vývojem jako tisk prošla i československá kinematografie. Na rozdíl od špiónážních filmů z první poloviny padesátých let, přinášely filmy druhé poloviny padesátých let příběhy, které by se mohly udát v každém politickém a společenském uspořádání. *Případ ještě nekončí* z roku 1957, z prostředí farmaceutického výzkumu, byl klasickou detektivkou, stejně jako například *Černá sobota* z roku 1960 o machinacích s alkoholem. Přesto i špiónážní filmy byly nadále populární, a to především díky svému dějovému spádu a působivosti, k nimž často přispívala právě kulisa noci. Zmíňme alespoň *Krále Šumavy* a *Smyk*, jakousi „Bondovku naopak“, oba premiérované v roce 1960.

Klasické kriminální příběhy čerpaly ze skutečných předloh, a tudíž otevřeně ukázaly, že z československé společnosti kriminalita nezmizela.

⁵⁸ Srov. OLŠINSKÝ, Rudo: *Na šikmej ploche*. Večerník, č. 10, 11. 10. 1956, s. 2.

⁵⁹ Srov. *Řemeslný hráč dohrál*. Večerní Praha, č. 40, 16. 2. 1956, s. 2.

V principu a přes odlišné dílčí aspekty a státní řízení masové kultury také znamenaly návrat mechanismů kapitalistické komerční kultury, v nichž se cílilo na senzacechtivost publika. Bezesporu nešlo primárně o účel, ale o jakýsi mimoděčný vývoj, částečně také snahu o kompromis mezi edukativní misí a požadavkem společnosti na rozptýlení. Nelze také zapomínat na fakt, že lidé, kteří pracovali v kulturním průmyslu, ať už jako tvůrci nebo jako členové schvalovacích komisí, byli často sami přívrženci detektivek a kriminálních příběhů.

V rovině kriminální praxe ani úprava trestního řádu v roce 1956, která mimo jiné s účinností od ledna 1957 zaváděla trestný čin příživnictví,⁶⁰ nepředstavuje žádný komunistický vynález. Naopak, jde o kontinuitu s praxí v českých zemích pozorovatelnou přinejmenším od dob ustavení § 1 zákona číslo 89/1885 říšského zákoníku ze dne 24. května 1885 o robotárnách a polepšovnách, znějícího: „Kdo bez zaměstnání a práce se potuluje nemoha prokázati, že má prostředky ku své výživě nebo že jich poctivě nabyti hledí, budiž potrestán jako tulák. Trestem jest tuhé vězení od jednoho až do tří měsíců; také nalezeno býti může na jedno nebo více zostření, jež v § 253 trestního zákona ze dne 27. května 1852 pod literou a) až e) jsou uvedena.“⁶¹ Ve své obecné rovině je tato zákonná norma jen jedním z prostředků dlouhodobé snahy moderní politické moci sahající až do dob osvícenství, tedy snahy dohlížet a trestat.⁶²

5 Závěr

Normativní principy noční každodennosti byly položeny v kontextu nutnosti poválečné obnovy v letech 1945–1947 ve shodě napříč celým politickým spektrem a v širokém společenském konsenzu. V této době se noční každodennost artikulovala kolem konsenzuálního tématu práce na obnově republiky a zvyšování blahobytu. Kromě praktické dimenze měla v tomto období noc ve spojení s prací i důležitou symbolickou dimenzi překonání války a boje za lepší společnost. S tím souvisela problematická pozice noční zábavy, která byla často vnímána jako cosi kontraproduktivního, jdoucího proti

⁶⁰ Srov. § 188a Příživnictví. „Kdo se živí nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.“ In: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=28415&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 10. 4. 2017].

⁶¹ Srov. Zákon ze dne 24. května 1885 o robotárnách a polepšovnách. In: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=352&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 10. 4. 2017].

⁶² O kategorizaci a následné kriminalizaci nekonformního způsobu života srov. FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha 2000.

obnově, nebo dokonce sabotujícího tuto obnovu. Na těchto hodnotových základech založila po převzetí mocenského monopolu v únoru 1948 svou politiku noci i komunistická strana. Motiv práce dovedla, jak v její praktické, tak i v symbolické rovině, až do krajností v podobě zavádění do každodennosti původně výjimečných nočních směn, které na přelomu 40. a 50. let doznaly sémantického propojení se stalinským imperativem bdělosti a ostražitosti.

Ačkoliv potřeba práce, i té noční, se zakládala na širokém společenském konsenzu, byl tento konsenzus po odeznění prvotního nadšení, pod dojmem hospodářských problémů a pod tlakem prostého přání se v noci pobavit soustavně zdola narušován. Byl oslaben poválečný puritánský étos a komunistická strana ve své snaze budovat lepší poválečnou společnost a zároveň obnovit svou otřesenou legitimitu zareagovala částečnou rehabilitací noční zábavy. Snaha o proměnu, disciplinaci a kontrolu společnosti doznala subtilnějších rozměrů v podobě obnovy reprezentativního osvětlení měst, ulic i nočních podniků a přejímání iniciativy v pořádání nejrůznějších nočních slavností. Ačkoliv v rovině slavností doznalo organizační a edukativní úsilí politické moci určité odezvy a efektivity, v rovině každonoční praxe se spíše míjelo účinkem. Pokud měl podnik na programu něco, co neodpovídalo touze hosta se prostě jen bavit, ten mohl snadno odejít. Zčásti mimovolně, a zčásti ve snaze komunistické strany najít nové zdroje legitimacy došlo k obnovení logik fungování konzumní společnosti. Bezstarostná noční zábava, neonová světla i reprezentativní osvětlení budov byly protějškem stejných fenoménů, jaké lze pozorovat ve stejném období v západních liberálních demokraciích. Tento princip tak byl v kontinuitě s meziválečnou praxí a delším procesem modernizace a centralizace politické moci sahající minimálně do dob osvícenství. Tento princip cílil na disciplinaci obyvatelstva nejen skrze represe, ale také skrze oslnění a fascinaci člověka prostřednictvím ukazování bohatství a uspokojování konzumních požadavků.

Ovšem kromě zábavy suplovalo noční město často roli paralelního trhu a obecně paralelních životních praktik úzce se prolínajících s kriminalitou. Ačkoliv poválečný étos budování lepší společnosti dával naději vytvoření dokonale ctnostné společnosti a komunistická strana po převzetí mocenského monopolu se snažila tento étos ještě zdůraznit, noční kriminalita vykazovala podivuhodnou kontinuitu i v době nejtěžších stalinských represí. Stanovené normy byly zdola soustavně narušovány, až i v přístupu ke kriminalitě se postoj politické moci proměnil. Na jedné straně byl obnoven bulvární tisk a detektivky. Na druhé straně došlo k úpravě trestního řádu tak, aby spíše než kultivovat umožňoval účinněji trestat. I tak ale byla noc časem a prostorem, kde tato kontrola a disciplinace měla jen omezený efekt a kde byl proklamo-

vaný princip jiné a lepší společnosti, včetně legitimacy politické moci, která jej prosazovala, soustavně a každodenně vystavován nejrůznějším zkouškám.

RESUMÉ

NOČNÍ KAŽDODENNOST V ČESKOSLOVENSKU 1945–1960

Střídání dne a noci je jedním ze základních přírodních procesů, které ovlivňují každodenní život každého člověka. Noc ale nelze redukovat pouze na čas spánku, kdy se „nic neděje“. Naopak, jak upozornil A. Cabantous ve své monografii o dějinách noci v 17. a 18. století, pojem „noční život“ implikuje takové aktivity jako zločin, konspiraci, lásku, zábavu apod., přičemž noční každodennost byla vždy cílem snah veřejné moci ji všemožně kontrolovat. Šlo přitom o rozličné techniky: od represí přes snahu dobře osvětlit ulice města, zaměstnat lidi nebo z vlastní iniciativy organizovat a regulovat nejrůznější zábavy a kulturní akce. Tyto techniky se od doby, o které Cabantous píše, příliš nezměnily a známe je i dnes. I socialistické diktatury mají své každodenní dějiny noci, jak na to upozornil například A. Vari ve svém textu o Budapešti. Tento příspěvek chce být o noční každodennosti v Československu období 1945–1960. Spolu s A. Cabantousem a A. Varim si klade otázku po přístupu politické moci k nočnímu životu, a zároveň si klade otázku po „perspektivě zdola“, tedy po tom, jací aktéři a jaké aktivity do noční každodennosti v Československu patří. Metodologicky se tento příspěvek inspirovat také pracemi o každodennosti v moderních diktaturách z pera A. Ludtkeho, S. Fitzpatrick nebo S. Kotkina.

Klíčová slova: noc, každodennost, socialismus, město, Československo, poválečné období

SUMMARY

EVERYDAY NIGHT IN CZECHOSLOVAKIA 1945–1960

As the alternation of Day and Night is a natural process that influences everyone's life, they are an object of the efforts of control and change. After the World War Two, the night in Czechoslovakia was perceived in connection with war and with work. It was charged by symbolical and mobilizing dimension. After the diminution of the after war enthusiasm, Czechoslovak citizens reclaimed the „right for the night distraction“. In order to keep discipline and legitimacy, the political power had to react. The night illuminated city became a symbol of socialist distraction and consumerism, in particularities different from the western capitalist cities, but in principle with the same objectifs to control and to discipline. At the same time, the night city was an important place of parallel practices, often on the limits with the law and beyond it. The history of the everyday night in Czechoslovakia is an example of the history of different attempts to control, discipline and change the night in line with the communist perceptions of the „perfect communist night“ and of frequent failures of these attempts.

Keywords: night, everyday life, socialism, city, Czechoslovakia, post-war period

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Lucie Dušková
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
Náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: dusk.lucie@gmail.com